

УДК 316.722

ОЛЕКСАНДР ВИШНЯК,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу
соціально-політичних процесів Інституту
соціології НАН України, Київ

Тенденції змін членства в політичних партіях та партійної ідентифікації громадян України

Анотація

У статті проаналізовано основні підходи до вимірювання членства в політичних партіях та партійної ідентифікації громадян, обґрунтовуються найбільш надійні показники цих політичних процесів. На підставі даних моніторингу Інституту соціології НАНУ та інших національних соціологічних досліджень, а також Європейського соціального дослідження виявляються головні тенденції змін рівня членства громадян України в політичних партіях у 2003–2017 роках та партійної ідентифікації громадян упродовж цього періоду. Проведено порівняльний аналіз членства українських громадян у політичних партіях та їхньої партійної ідентифікації щодо аналогічних параметрів країн ЄС.

Ключові слова: *рівень членства в політичних партіях, партійна ідентифікація громадян, тенденції змін, порівняльний аналіз*

АЛЕКСАНДР ВИШНЯК,

доктор социологических наук, заведующий
отделом социально-политических процессов
Института социологии НАН Украины, Киев

Тенденции изменений членства в политических партиях и партийной идентификации граждан Украины

© О.Вишняк, 2018

Аннотація

В статті проаналізовані основні підходи к измерению членства в политических партиях и партийной идентификации граждан, обосновываются наиболее надежные показатели этих политических процессов. На основе данных мониторинга Института социологии НАНУ и других национальных социологических исследований, а также Европейского социального исследования выявляются основные тенденции изменения уровня членства граждан Украины в политических партиях в 2003–2017 годах и партийной идентификации граждан в данный период. Проводится сравнительный анализ членства украинских граждан в политических партиях и их партийной идентификации по отношению к аналогичным параметрам стран ЕС.

Ключевые слова: *уровень членства в политических партиях, партийная идентификация граждан, тенденции изменений, сравнительный анализ*

OLEKSANDR VYSHNIAK,

Doctor of sciences in sociology, head of the Department of Social and Political Processes, Institute of Sociology, NAS of Ukraine, Kyiv

Tendencies of membership of Ukrainians in political parties and citizens' party identification

Abstract

The article analyzes the main approaches to measuring the membership in political parties and party identification of citizens, substantiates the most reliable indicators of these political processes. On the basis of monitoring data of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine and other national sociological researches, as well as European social research, the main trends of changes in the level of membership of Ukrainian citizens in political parties in 2003–2017 and party identification of citizens in the same period are revealed. The comparative analysis of Ukrainian citizens' membership in political parties and their party identification, on the one hand, and similar indicators of EU countries, on the other hand, is accomplished.

Keywords: *level of membership in political parties, party identification of citizens, tendencies of changes, comparative analysis*

Проблема визначення рівня партійності громадян та чисельності членства в політичних партіях у демократичних країнах завжди належала до найскладніших у політичній соціології. Як зазначав один із фундаторів політичної соціології Морис Дюверже: "...кого можна назвати членом партії? Відповідей буде стільки, скільки партій, і залежить від того уявлення про членство, яке властиве цій чи тій партії..." [Дюверже, 2002: с. 114]. Утім, згідно із Законом України "Про політичні партії в Україні" (ст. 6 "Членство в політичних партіях та його обмеження"): "Членство в політичних партіях є фіксованим. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичних партіях є наявність заяви громадян України, поданої до статутного органу політичної партії про бажання стати членом цієї партії" [Політичні партії, 2005: с. 14]. Однак на практиці така фіксація часто або відсутня, або є дуже формальною, а то й фіктивною, адже за цим самим Законом "форма фіксації членства в політичній партії визначається статутом політичної партії" [Політичні партії, 2005: с. 14].

Більшість зареєстрованих в Україні партій не ведуть реєстрації своїх членів, а декларовані ними цифри щодо членства дуже часто є суттєво завищеними.

Тому більш-менш точні дані щодо рівня партійності громадян можуть дати тільки методично обґрунтовані соціологічні опитування з цього питання, репрезентативні для країни в цілому або для окремих регіонів. Але такі опитування є вибірковими й містять певну випадкову похибку, яка є досить великою щодо членства в окремих партіях з огляду на дуже незначну частку їхніх членів у вибірках національних опитувань. Особливо це стосується опитувань за методикою моніторингу Інституту соціології НАН України щодо членства громадян в громадських та політичних організаціях, включно із членством у політичних партіях [Українське суспільство, 2003: с. 417].

Таблиця 1

Динаміка рівня членства в політичних партіях, суспільно-політичних рухах та громадських організаціях за даними Інституту соціології НАН України, 1994–2016, %

Членом якої громадської або політичної організації Ви є?	Роки досліджень																	
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016
1. Політична партія	0,7	0,6	0,5	0,7	0,9	1,5	0,8	1,7	2,2	2,0	1,9	2,5	4,6	2,8	3,0	1,2	1,4	1,4
2. Суспільно-політичний рух	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,2	0,5	0,7	0,6	0,6	0,4	0,8	0,7	0,4	0,3	0,9	0,6
3. Громадська організація, фонд, асоціація	0,9	0,4	0,6	0,6	0,6	0,7	0,8	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,9	1,3	1,2	0,7	1,1	1,9

Як наголошувалося раніше, “хоча респонденти в опитуваннях могли відзначити всі види політичних та громадських організацій, членами яких вони є, а не одну, відсутність окремого запитання в опитуванні щодо членства в кожному виді організацій (включаючи власне політичні партії) неминуче призводить до деякого зниження рівня членства в кожному із цих видів організацій. Це є особливістю відповідей на будь-які багатозначні запитання в соціологічних опитуваннях” [Вишняк, 2004: с. 28]. Тому використання багатозначних запитань щодо членства в різних політичних та громадських організаціях, одним із видів яких є політичні партії, методично некоректне і не дає змоги виявити тенденції членства в цих партіях. Значно коректнішим є використання окремого запитання щодо членства громадян в політичних партіях, наприклад: “Чи є Ви членом будь-якої політичної партії?” (див.: [Головаха, 2010: с. 28; Вишняк, 2004: с. 28]), але таких досліджень в Україні небагато (див. рис.).

Рис. Тенденції змін рівня членства громадян України в політичних партіях, 1998–2014, %

Джерела: 2003 рік — дані загальнонаціонального соціологічного дослідження фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс” ($N = 1800$): [Вишняк, 2004: с. 28].

2005, 2007, 2009, 2011 роки — [Головаха, Горбачик, 2014].

2017 рік — дані загальнонаціонального соціологічного дослідження Інституту соціології НАН України ($N = 1800$).

Але згідно з обома способами вимірювання членства в політичних партіях (і за допомоги окремого запитання, і за допомоги багатозначного запитання щодо членства) не можна не помітити, що в останнє п’ятиріччя в Україні рівень членства в політичних партіях суттєво знизився. А отже, партії в Україні, принаймні масові партії, переживають період кризи.

Ця криза масових політичних партій останніх років не є суто українським явищем. Достатньо порівняти тенденції змін рівня членства в політичних партіях в Україні в останні роки і рівня членства в партіях у краї-

нах Європейського Союзу (див. табл. 2)¹, і можна констатувати, що в таких країнах, які дуже суттєво потерпіли від світової економічної кризи 2007–2008 років, рівень членства в партіях теж значно знизився: у Греції – з 7,5% у 2005-му до 4,3% в 2011-му, в Ірландії – з 5,4% до 3,5%, в Португалії – з 3,4% до 1,8%, в Іспанії – з 4,0% до 2,0%, у Словаччині – з 2,1% до 1,2%. Проте в тих країнах, які менше потерпали від світової економічної кризи, або не спостерігалось зниження рівня членства в політичних партіях, або це зниження було несуттєвим. Однак навіть у таких економічно розвинених демократичних європейських країнах, як Велика Британія та Франція, які менше втратили від економічної кризи, рівень членства в політичних партіях не перевищує 2–2,5%, тобто не є вищим, ніж в Україні, яка пережила впродовж останнього десятиліття дві глибокі економічні кризи (2007–2009 та 2014–2016 років), політичну кризу 2013–2014 років, анексію Криму та війну на Донбасі.

Таблиця 2

Динаміка членства громадян України та європейських країн у політичних партіях за даними Європейського соціального дослідження, 2005–2011, %

Країни	Чи є Ви членом якої-небудь політичної партії?							
	ТАК				НІ			
	2005	2007	2009	2011	2005	2007	2009	2011
1. Україна	3,1	5,2	3,3	3,8	96,8	94,5	95,9	96,0
2. Австрія	12,6	14,8	–	–	85,9	83,8	–	–
3. Норвегія	8,5	9,0	7,2	7,5	91,4	90,9	92,7	92,5
4. Греція	7,5	7,5	–	4,3	92,2	92,1	–	95,3
5. Фінляндія	7,2	7,6	6,7	6,6	92,4	92,2	93,2	93,2
6. Швейцарія	7,4	7,4	6,1	6,9	92,1	92,5	93,6	93,1
7. Данія	6,9	7,0	8,9	6,5	93,3	92,7	90,9	93,4
8. Бельгія	6,7	6,9	4,8	6,0	93,1	93,1	95,1	94,0
9. Швеція	6,8	6,3	6,7	7,3	93,2	93,4	93,3	92,6
10. Болгарія	–	6,3	6,3	5,2	–	93,1	93,3	94,7
11. Нідерланди	5,6	5,3	5,1	5,3	94,2	94,4	94,8	94,6
12. Румунія	–	6,0	6,1	–	–	92,7	92,7	–
13. Ірландія	5,4	4,3	–	3,5	93,1	94,9	–	96,5
14. Словенія	3,5	5,4	4,7	3,9	96,0	94,4	95,2	95,4
15. Португалія	3,4	3,6	2,3	1,8	96,1	95,5	97,0	97,8
16. Німеччина	2,9	4,1	3,4	3,5	98,8	95,5	96,4	96,5
17. Іспанія	4,0	2,5	1,3	2,0	94,4	97,0	91,2	97,8

¹ На жаль, ці тенденції ми можемо простежити тільки за 2005–2011 роки за єдиними показниками Європейського соціального дослідження, адже в дослідженні 2013 року рівень членства не вимірювався, а в 2015 та 2017 роках Україна не брала участі в проведенні цього дослідження.

Закінчення табл. 2

Країни	Чи є Ви членом якої-небудь політичної партії?							
	ТАК				НІ			
	2005	2007	2009	2011	2005	2007	2009	2011
18. Чехія	3,3	–	3,5	2,8	96,0	–	96,3	96,8
19. Естонія	2,3	3,5	5,4	4,4	97,6	96,2	94,1	95,6
20. Росія	–	2,9	3,7	3,9	–	96,6	95,7	95,9
21. Велика Британія	2,4	2,6	2,4	1,9	97,4	97,3	97,5	98,0
22. Словаччина	2,1	2,2	1,9	1,2	97,6	97,6	97,9	98,5
23. Франція	1,9	2,1	2,2	2,5	98,0	97,8	97,7	97,3
24. Угорщина	0,9	1,5	0,5	1,2	98,9	98,2	99,2	98,8
25. Польща	1,0	1,1	1,0	0,7	98,7	98,9	98,5	99,2

Таким чином, незважаючи на суттєву кризу масових партій в Україні та зниження рівня членства в політичних партіях в останнє п'ятиріччя, рівень партійності в Україні є далеко не найнижчим в Європі. А тому говорити, що низький рівень членства в політичних партіях громадян в Україні є перешкодою для становлення багатопартійної демократії, навряд чи можна, як і сподіватися на значне подальше зростання рівня членства в партіях у разі подолання економічної та соціальної кризи в майбутньому. Адже, як стверджують провідні фахівці — дослідники партій [Katz, Mair, 1995: p. 18] Р.Кац та П.Меїр, час домінування в партійній системі масових партій в Європі (1980–1960), коли партії ґрунтувалися на масовому членстві громадян та фінансувалися із членських внесків їхніх членів та пожертв окремих бізнесменів, — цей час відійшов у минуле. На місце масових приходять “всеїдні” медіа-партії та клієнтелістські партії, які фінансуються з державного бюджету і просувають свої меседжі не через мережу місцевих осередків, а через електронні ЗМІ. Розвиток партій в Україні у XXI столітті теж буде пов'язаний, першою чергою, із медіа-партіями з харизматичними лідерами, а не з масовими партійними осередками.

У цьому разі йдеться про формальне (фіксоване чи ні) членство в політичних партіях, адже реальна участь громадян європейських країн та України в діяльності партій, як правило, ще нижча (хоча й не дуже помітно) за формальне членство (див. табл. 3). Так, 2011 року в Данії членами політичних партій були 6,5% громадян, а брали участь у їхній діяльності за останній рік — 4,1%, у Фінляндії — відповідно 6,6% і 3,4%, у Швеції — 7,3% і 3,6%, у Бельгії — 6,0% і 4,6%. Хоча в окремих країнах у діяльності партій брали участь трохи більше громадян, ніж було її членів. Зокрема, в Іспанії членами партій були 1,3% громадян, а брали участь в діяльності партій 6,5%, у Франції — відповідно 2,5 і 3,8%. Таким чином, менш активна участь громадян у діяльності політичних партій спостерігається не завжди. В Україні ці показники взагалі в останній час не відрізняються статистично значимо (відповідно 3,8% і 3,7%).

Таблиця 3

Динаміка рівня участі громадян України у діяльності партій та рухів в Україні та європейських країнах за даними Європейського соціального дослідження, 2005–2013, %

Країни	Чи доводилось Вам за останні 12 місяців працювати в політичній партії чи русі?									
	ТАК					НІ				
	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013
1. Україна	3,6	4,0	4,1	3,7	3,7	96,0	95,4	95,5	95,7	95,8
2. Норвегія	8,5	6,3	6,1	5,6	7,9	91,5	93,7	93,9	94,3	92,0
3. Швейцарія	7,0	6,0	4,9	5,8	6,4	93,0	93,9	95,0	94,2	93,4
4. Іспанія	7,4	5,1	2,9	6,8	7,8	92,1	94,8	97,1	93,1	92,0
5. Греція	6,1	–	4,2	3,0	–	93,9	–	95,6	96,7	–
6. Данія	4,6	4,5	4,5	4,1	3,9	95,2	95,4	95,9	95,9	95,8
7. Фінляндія	4,3	4,8	4,1	3,4	3,1	95,4	96,4	96,1	96,9	96,7
8. Бельгія	3,9	5,8	4,3	4,6	4,4	96,0	94,2	95,7	95,3	95,6
9. Швеція	3,3	5,0	4,4	3,6	4,4	96,7	94,9	95,6	96,4	95,6
10. Ірландія	4,6	3,8	–	2,9	3,4	93,5	95,0	–	97,1	96,4
11. Франція	4,5	3,5	3,8	3,1	3,1	95,4	96,4	96,1	96,9	96,7
12. Німеччина	3,2	3,8	3,8	4,0	4,8	96,8	96,1	96,1	95,9	95,2
13. Словенія	3,0	3,6	3,3	2,9	2,6	96,2	96,3	91,3	96,9	97,2
14. Чехія	3,0	–	2,3	2,4	1,6	95,8	–	96,5	97,1	96,6
15. Словаччина	2,9	2,8	1,9	2,0	1,7	96,7	96,9	97,7	97,4	98,1
16. Росія	–	2,9	3,6	5,7	3,3	–	96,2	95,9	94,0	96,2
17. Польща	2,7	1,7	2,6	2,2	2,5	96,9	98,2	97,3	97,5	97,2
18. Болгарія	–	3,5	3,6	3,0	3,0	–	94,8	96,0	96,8	96,7
19. Естонія	2,4	2,8	3,0	3,5	2,3	97,2	96,7	96,6	96,4	97,5
20. Велика Британія	2,2	2,5	2,2	1,7	1,9	97,6	97,5	97,8	98,3	97,9
21. Португалія	1,7	1,8	1,3	1,4	1,4	98,2	97,9	98,4	98,4	98,3
22. Латвія	–	1,4	1,1	–	–	–	98,5	98,6	–	–
23. Угорщина	0,9	2,4	0,8	2,6	1,1	98,7	96,5	98,9	97,2	97,8

Отже, як показують результати наших досліджень і Європейського соціального дослідження в Україні та країнах Євросоюзу, реально партійною діяльністю займаються кадрові партійні функціонери й дуже незначна частка партійних активістів і найманих за кошти громадян, які беруть участь у масових політичних партіях спорадично.

В умовах розвитку в Україні немасових клієнтелістських та медійних партій з невеликою кількістю членів та активістів дуже гостро постає проблема їхнього зв'язку з виборцями та формування базового електорату партій. Адже за такої невеликої загальної чисельності партій та ще меншої чисельності окремих партій важко оцінювати перспективи партій на парла-

ментських та місцевих виборах за партійними списками. Тому в політичній соціології дуже важливою проблемою є вивчення не лише тенденцій формального та неформального членства, а й структури та динаміки більш-менш постійної прихильності громадян до певних партій, яку М.Дюверже позначав терміном “симпатики” [Дюверже, 2002: с. 149] і виявляв у соціологічних опитуваннях через запитання: “Чи належать ваші політичні симпатії якійсь певній політичній партії?”

В українській політичній соціології використовують кілька інших індикаторів виявлення прихильності до політичної партії (або ідентифікації з нею чи її симпатиків).

Перший підхід використовують у міжнародному Європейському соціальному дослідженні, в якому наша країна брала участь у 2005, 2007, 2009, 2011 та 2013 роках. Запитання було сформульовано так: “Чи є в країні така політична партія, яка Вам більш близька, ніж решта партій?” (з варіантами відповідей: так, ні, важко сказати) [Головаха, 2010: с. 28].

Другий підхід до вивчення рівня партійної ідентифікації був зреалізований у дослідженнях міжнародної фундації виборчих систем (IFES) та соціологічної служби “СОЦІС” на початку 2000-х років [Карсон, 2001: с. 1–31] з використанням запитання: “Чи є Ви прибічниками якої-небудь політичної партії, навіть не будучи її членом?” (з варіантами відповіді: так, ні, відмова відповідати). За цим запитанням у 2000-му в Україні прихильність до політичних партій коливалася в діапазоні 23–32% [Карсон, 2001: с. 123].

Третій підхід за методикою автора цієї статті вперше був застосований у дослідженні Соціологічної служби національного інституту стратегічних досліджень “Політичні партії в Україні”, проведеному у грудні 2003 року [Вишняк, 2004: с. 28]. Потім його використовували в Омнібусах Інституту соціології НАН України 2009 та 2017 років.

Запитання були сформульовані так:

1. **“Чи є в країні така політична партія (блок), яка(-ий) близька(-ий) Вам за ідеологічними та програмними цілями?”** (з варіантами відповіді: є, немає, важко сказати).
2. **“Якщо така партія (блок) є, назвіть її (його)”** (відповідають тільки ті, хто в запитанні № 1 обрав варіант 1 (є); варіанти відповіді: список провідних партій, важко сказати).
3. **“Чи є серед політичних партій (блоків) така(-ий), яка(-ий) обстоює інтереси таких людей, як Ви?”** (з варіантами відповіді: є, немає, важко сказати).
4. **“Якщо така партія (блок) є, то назвіть її (його)”** (відповідають тільки ті, хто в запитанні № 3 обрав варіант 1 (є); з варіантами відповіді: список партій та блоків, важко сказати).

Який же з цих підходів та індикаторів є найбільш обґрунтованим та методично коректним для вимірювання рівня партійної ідентифікації громадян?

На наш погляд, не зовсім методично коректним є підхід IFES та соціологічної служби “СОЦІС” щодо виявлення партійної ідентифікації через запитання про належність до “прибічників будь-якої політичної партії”. Коректніше говорити про показники “близькості” партій до громадян, а не

прихильності до них. Загальної близькості, як у Європейському соціальному дослідженні, чи часткових “близькостей” за ідеологічними поглядами та інтересами, як у дослідженні Соціологічної служби НІСД та в Омнібусах Інституту соціології НАНУ. Утім, в Європейському дослідженні щодо “близькості партій” міститься додаток — “... є більш близькою, ніж інші”, а це заздалегідь передбачає наявність і якихось інших близьких партій, що не є доречним; краще говорити про близькість партій загалом. Але в аналізі динаміки партійної ідентифікації громадян України ми спиратимемося на п’ять етапів Європейського соціального дослідження 2005–2013 років і три дослідження за єдиною методикою Соціологічної служби НІСД (2003 рік) та Омнібусів Інституту соціології НАНУ (2009 та 2017 роки).

Порівняльний аналіз рівня партійної ідентифікації в Україні та європейських країнах (див. табл. 4) виявив, що, крім післяреволюційного 2005 року, рівень партійних ідентифікацій в Україні 2007–2013 років був трохи нижчим за середньоєвропейський.

Таблиця 4

Динаміка рівня партійної ідентифікації громадян України та європейських країн за даними Європейського соціального дослідження, 2005–2013, %

Країни	<i>Чи є в країні така політична партія, яка Вам є більш близькою, ніж решта партій?</i>									
	ТАК					НІ				
	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013
1. Україна	52,6	40,0	38,4	33,5	42,5	38,3	47,8	49,1	58,6	47,6
2. Данія	69,5	71,7	74,3	69,2	69,8	28,2	26,2	24,2	28,9	28,3
3. Норвегія	63,4	63,3	66,2	62,9	64,7	36,4	36,2	33,8	36,8	35,0
4. Швеція	61,8	68,3	64,5	71,9	65,3	37,0	30,1	33,6	26,7	32,9
5. Нідерланди	56,6	59,3	55,1	62,6	59,3	41,9	39,7	43,8	36,0	40,1
6. Фінляндія	55,4	54,2	57,7	51,4	57,6	43,4	45,0	41,4	47,8	41,5
7. Швейцарія	52,8	55,5	53,6	54,3	55,7	44,8	45,5	44,0	44,8	42,6
8. Греція	58,4	56,8	–	31,4	–	40,4	42,1	–	67,9	–
9. Португалія	50,9	53,1	48,8	44,0	36,6	47,0	44,3	49,2	49,2	61,0
10. Бельгія	51,7	57,0	48,0	50,1	52,2	46,9	42,4	51,2	49,4	47,3
11. Франція	53,6	51,7	54,6	48,8	51,4	45,1	46,7	44,1	49,5	47,1
12. Іспанія	53,6	48,5	43,6	42,4	41,4	41,6	49,8	53,9	56,1	57,1
13. Угорщина	49,4	51,8	38,1	33,2	31,7	47,6	46,0	58,1	45,7	61,0
14. Австрія	47,2	51,0	–	–	–	47,8	44,1	–	–	–
15. Болгарія	–	51,2	53,1	48,6	50,9	–	45,1	43,5	49,9	47,1
16. Словаччина	39,3	51,7	46,9	52,4	38,5	55,1	45,7	49,9	45,3	59,3
17. Велика Британія	45,9	46,5	46,8	48,3	45,3	52,2	52,2	52,7	50,3	54,0
18. Німеччина	42,9	49,9	54,1	48,5	52,6	55,9	53,0	44,4	49,7	46,7
19. Ірландія	45,3	43,3	–	23,8	28,3	52,6	54,0	–	74,8	70,1
20. Естонія	30,7	41,5	43,9	39,5	39,5	66,3	54,1	53,2	56,2	56,3

Закінчення табл. 4

Країни	<i>Чи є в країні така політична партія, яка Вам є більш близькою, ніж решта партій?</i>									
	ТАК					НІ				
	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013
21. Словенія	35,6	35,1	40,5	27,9	30,4	60,5	60,6	56,8	70,1	67,7
22. Чехія	34,9	–	40,3	34,7	30,8	60,5	–	56,7	62,2	69,3
23. Росія	–	33,2	46,7	40,9	41,8	–	58,0	45,0	51,8	50,0
24. Польща	21,8	26,1	22,7	30,2	25,9	76,6	72,4	75,4	67,7	72,3
25. Латвія	–	19,3	21,9	–	–	–	76,9	75,4	–	–
26. Туреччина	–	–	46,8	–	–	–	–	51,9	–	–

Так, у 2005-му, після Помаранчевої революції 2004 року в Україні був досить високий рівень партійної ідентифікації громадян (53%). І за цим показником країна перебувала приблизно посередині між країнами Європейського Союзу. Після економічної кризи 2007 року рівень партійної ідентифікації поступово знижувався, сягнувши 2011 року 33,5%, що було зумовлено розчаруванням громадян як у владних, так і в опозиційних партіях. Але 2013 року цей показник зріс майже на 10 відсоткових пунктів і знову наблизився до середньоєвропейського рівня. Звісно, рівень партійної ідентифікації в Україні нині суттєво нижчий, ніж у скандинавських країнах (Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії) та деяких північноєвропейських країнах (Нідерландах, Бельгії, Франції, Німеччині). Але він суттєво вищий, ніж у багатьох східноєвропейських (Польщі, Словенії, Угорщині, Словаччині, Чехії) та деяких південноєвропейських країнах ЄС. Як і в разі членства громадян у партіях рівень партійної ідентифікації громадян теж суттєво залежить від економічної ситуації в країні. І в Україні, і в деяких країнах ЄС, що їх найбільше зачепила економічна криза 2007 року, рівень партійної ідентифікації суттєво зменшувався. Так, у Греції він знизився з 58% у 2005-му до 31% у 2011-му, в Португалії — з 51% у 2005-му до 37% у 2013-му, в Іспанії — з 54% у 2005-му до 41% у 2013-му, в Ірландії — з 45% у 2005-му до 28% у 2013-му. Саме ці країни серед західноєвропейських і південноєвропейських найбільше потерпіли від світової економічної кризи 2007 року.

У деяких східноєвропейських країнах ЄС, котрі менше заторкнула економічна криза, як-от в Естонії та Польщі, рівень партійної ідентифікації в останнє десятиліття навіть дещо підвищився, хоча й зараз він залишається трохи нижчим, ніж в Україні (30–40%).

Дещо нижчий рівень партійної ідентифікації в Україні спостерігається стосовно ідентифікації громадян з партіями за ідеологічними ознаками та інтересами, згідно з результатами досліджень Соціологічної служби НІСД та Омнібусів Інституту соціології НАН України 2003, 2009 та 2017 років (див. табл. 5, 6).

Результати досліджень Соціологічної служби НІСД та фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс”, проведених у грудні 2003 року, виявили, що менш як третина громадян України визнавали наявність у країні партій, близьких

їм за ідеологічними та програмними цілями, а близько третини відзначали наявність партій, котрі обстоювали інтереси таких людей, як вони. Після економічної кризи 2009 року, за даними Омнібуса Інституту соціології НАН України, здійсненого за тією самою методикою, рівень ідентифікації громадян із політичними партіями за ідеологічними ознаками та інтересами практично не змінився. Поряд із цим за цей же період статистично значимо зросла частка громадян, які стверджують, що близьких їм за цими ознаками партій немає, а частка непевних у цьому питанні зменшилася.

Таблиця 5

Динаміка рівня партійної ідентифікації громадян України за ідеологічними програмами, 2003–2009, %

Чи є в країні така політична партія (блок), яка(-ий) близька(-ий) Вам за ідеологічними цілями?	Час проведення опитування		
	Грудень, 2003	Квітень, 2009	Липень, 2017
1. Так, є	35,1	32,7	29,9
2. Ні	36,0	48,0	57,3
3. Не визначилися з відповіддю	28,9	19,3	12,8

Таблиця 6

Динаміка рівня партійної ідентифікації громадян України за відстоюванням партіями інтересів громадян, 2003–2009, %

Чи є серед політичних партій (блоків) України такі, які відстоюють інтереси таких людей, як Ви?	Час проведення опитування		
	Грудень, 2003	Квітень, 2009	Липень, 2017
1. Так, є	32,2	30,1	29,2
2. Ні	31,2	46,2	55,8
3. Не визначилися з відповіддю	36,6	23,7	15,0

У 2017 році рівень неідентифікованості з політичними партіями як стосовно ідеологій, так і в плані соціально-економічних інтересів (див. табл. 5, 6) продовжував зростати. При цьому знижувалася частка невизначених громадян у цьому питанні та частка партійно ідентифікованих (хоч і не дуже відчутно). Таким чином, останнім десятиліттям криза партійної ідентифікації в Україні триває. Передусім це пов'язане із кризою в цей період ідеологізованих партій та величезною партійною волатильністю в Україні. Взагалі згідно з даними опитувань 2003, 2009, 2017 років, упродовж останнього десятиріччя в Україні відбулася кардинальна зміна партійних ідентифікацій громадян (див. табл. 7, 8).

1. Серед тих громадян, які були партійно ідентифікованими у 2003–2009 роках, за цей період 29% залишилися ідентифікованими з тими самими партіями за ідеологіями, що й у 2003, тоді як 68% змінили свої партійні ідентифікації, а за період 2009–2017 років вірними своїм партіям за ідеологіями на 2017 рік були тільки 19%, а 70% змінили ідентифікації з партіями за ідео-

логіями. Загалом за період 2003–2017 років залишилися ідентифікованими ідеологічно зі своїми партіями 10,5% громадян, а змінили свої ідентифікації 78%.

Таблиця 7

**Динаміка рівня ідентифікації громадян України
з конкретними політичними партіями (блоками) за ідеологічними та
програмними цілями, % (серед тих, хто ідентифікує себе за цією ознакою
з партіями та блоками)**

<i>Найбільш близькі Вам за ідеологією та програмою партії (блоки). Якщо такі є, то назвіть їх.</i>	Час дослідження		
	Грудень, 2003	Квітень, 2009	Липень, 2017
1. Комуністична партія України	30,6	12,3	2,6
2. Соціалістична партія України	14,6	1,7	–
3. Блок В.Ющенка “Наша Україна”	9,2	2,6	–
4. ВО “Батьківщина” (2009 – Блок Ю.Тимошенко)	6,1	25,6	12,1
5. Прогресивно-соціалістична партія України	4,3	0,5	0,6
6. Партія регіонів	4,3	42,9	–
7. Блок В.Литвина	–	5,3	–
8. Аграрна партія України	1,2	–	2,6
9. Партія зелених України	4,7	1,5	–
10. Партія “Свобода”	–	3,9	9,0
11. СДПУ(о)	12,0	–	–
12. Партія “Опозиційний блок”	–	–	14,2
13. Партія “За життя”	–	–	14,6
14. Радикальна партія О.Ляшка	–	–	8,6
15. Партія “Самопоміч”	–	–	7,8
16. Партія “Громадянська позиція”	–	–	5,6
17. Партія “УКРОП”	–	–	5,6
18. Блок П.Порошенка “Солідарність”	–	–	4,7
19. Інші відповіді (зокрема тих, хто не визначився)	13,2	2,9	10,9

2. Особливо сильно за цей період знизилася партійна ідентифікація за ідеологічними ознаками саме з ідеологізованими за назвами та програмами політичними партіями. У 2003 році переважна більшість ідеологічно ідентифікованих з партіями громадян виявляли прихильність до лівих партій (КПУ, СПУ, ПСПУ, СДПУ(о)). Того року таких було майже 62% з усіх ідентифікованих ідеологічно з партіями. А вже 2009 року ідеологічно ідентифікованих з лівими партіями було лише 14,5%, а 2017 року менш як 3%. Не випадково, що на парламентських виборах 2014 року жодна з лівих партій не змогла здолати 5-відсотковий бар’єр у загальнонаціональному окрузі та перемогти у жодному з мажоритарних виборчих округів.

Таблиця 8

**Динаміка рівня ідентифікації громадян України
з конкретними політичними партіями (блоками) за інтересами,
які вони обстоюють, % (серед тих, хто ідентифікує себе
за цією ознакою з партіями та блоками)**

<i>Найбільш близькі Вам за ідеологією та програмою партії (блоки), які відстоюють інтереси таких людей, як Ви</i>	Час дослідження		
	Грудень, 2003	Квітень, 2009	Липень, 2017
1. Комуністична партія України	31,9	13,3	2,3
2. Соціалістична партія України	17,0	2,0	–
3. Блок В.Ющенка “Наша Україна”	10,7	2,2	–
4. СДПУ(о)	6,3	–	–
5. Партія регіонів	4,6	4,2	–
6. ВО “Батьківщина” (2009 – Блок Ю.Тимошенко)	4,6	25,7	12,6
7. Прогресивно-соціалістична партія України	4,1	0,6	1,0
8. Партія зелених України	2,5	1,1	–
9. Аграрна партія України	1,0	–	2,1
10. Блок В.Литвина	–	6,5	–
11. Партія “Опозиційний блок”	–	–	14,9
12. Партія “За життя”	–	–	14,9
13. Радикальна партія О.Ляшка	–	–	9,5
14. Партія “Самопоміч”	–	–	8,2
15. Партія “УКРОП”	–	–	5,5
16. Партія “Громадянська позиція”	–	–	6,7
17. Партія “Свобода”	–	2,2	8,8
18. Блок П.Порошенка “Солідарність”	–	–	4,0
19. Інші відповіді (зокрема тих, хто не визначився)	17,3	4,5	11,5

Аналогічні тенденції спостерігалися й у плані ідентифікації громадян з лівими партіями за соціально-економічними інтересами – 2003 року з лівими партіями за інтересами ідентифікували себе 59,3% громадян, 2009-го – 16%, 2017-го – 3,3% (див. табл. 8). Тобто є підстави говорити про наявність кризи лівих партій в Україні, оскільки вони перестають бути “близькими” за ідеологією та інтересами навіть для ідеологічно ідентифікованих громадян. Слід зазначити, що ліві ідеологічні ідентифікації (особливо соціалістичні та соціал-демократичні), як свідчать соціологічні опитування, і далі залишаються вельми популярними серед громадян країни, тоді як партії цього спрямування втратили своїх симпатиків в Україні.

3. Ще стрімкішими темпами у 2003–2017 роках знижувалася партійна ідентифікація громадян з правими партіями національно-демократичної орієнтації. Хоча 2003 року вивчалася ідентифікація громадян з конкретними національно-демократичними партіями блоку В.Ющенка “Наша Україна” (Народний Рух України, Українська народна партія, Партія “Реформи і

порядок”), а 2009-го — із блоком “Наша Україна” в цілому, можна констатувати, що загалом рівень ідентифікації з ними знизився в 4 рази, а в 2017 році це політичне утворення зовсім зникло. І деяке зростання у 2009–2017 роках ідентифікації громадян з націоналістичною партією “Свобода” не могло повністю компенсувати це падіння.

4. Як за рівнем ідеологічно-програмної ідентифікації, так і за рівнем ідентифікації з певними партіями за своїми інтересами у 2003–2009 роках стрімко зростала ідентифікація громадян з Партією регіонів та Блоком Ю.Тимошенко, які не мали однозначної ідеологічної спрямованості. Але ця ідентифікація зі зрозумілих причин з мало ідеологізованими партіями та блоками виявилася дуже нестійкою. Після революції 2013–2014 років в Україні Партія регіонів фактично зникла з політичної арени України, як зникли з юридичних причин і політичні блоки. При цьому рівень ідентифікації з провідною партією Блоку Ю.Тимошенко “Батьківщина” за цей період (2009–2017 роки) знизився вдвічі.

* * *

Отже, можна стверджувати, що на початку XXI століття в Україні на місце домінування в партійних ідентифікаціях ідеологічно лівих та правих національно-демократичних партій прийшло домінування неусталених малоідеологізованих лідерсько-клієнтелістських партій.

У 2009 році такими партіями були Блок Ю.Тимошенко та Партія регіонів, з якими за ідеологічними ознаками ідентифікували себе 68,5% громадян, а за інтересами — 67,7%, тоді як з чітко ідеологізованими партіями — відповідно 22,5% і 21,4%.

У 2017 році Партія регіонів зникла з політичної арени (хоч юридично вона ще існує), а з “Батьківщиною” за ідеологічними ознаками та інтересами ідентифікують себе 12–13% громадян. Однак і партійно ідентифіковані виборці ще менше, ніж 2009 року, вважають близькими для себе такі ідеологічні партії, як КПУ, СПУ, ПСПУ, ПЗУ, Партія “Свобода”. Таких ідентифікованих за ідеологією і програмою у 2017 році виявилось 12,6% (за ідеологічними та програмними цілями) та 12,1% (за “інтересами”). Водночас із партіями без чіткої ідеології — такими як “Батьківщина”, “Опозиційний блок”, “За життя”, Радикальна партія, “Громадянська позиція”, “Самопоміч”, “УКРОП” та БПП, — ідентифікувалися відповідно 76,7% та 76,4%.

Зрештою, є підстави стверджувати, що в партійних ідентифікаціях громадян в останнє десятиліття кадрові лідерські та клієнтелістські партії в Україні стали домінувати, а напівмасові ідеологічні партії відійшли на другорядні позиції. З огляду на світові та українські реалії XXI століття немає жодних підстав очікувати, що в найближчі десятиліття ідеологічні масові партії зможуть повернути собі втрачені раніше позиції. Серед лідерських та клієнтелістських партій найближчими роками можливі дуже суттєві зміни, адже слабко ідеологізовані партії хоч і є гнучкішими щодо стратегії й тактики, однак є менш чітко емоційно пов’язаними з виборцями, ніж партії ідеологічні. Тож їхнє місце можуть заступити нові, але так само неідеологізовані лідерські проекти.

Джерела

Вишняк, О. (2004). Партії в політичній системі України: соціологічний вимір. *Вища освіта України*, 2, 25–29.

Головаха, Є., Горбачик, А. (2010). Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами Європейського соціального дослідження 2005–2007–2009. Київ: Інститут соціології НАН України, Міжнародний фонд “Відродження”.

Головаха, Є., Горбачик, А. (2012). Тенденції соціальних змін в Україні та Європі за результатами Європейського соціального дослідження 2005–2007–2009–2011. Київ: Інститут соціології НАН України.

Давидович, В. Я., Завалевська, В. О., Вишнеvsька, О. С., (Ред.) (2005). *Політичні партії в Україні: Інформаційно-довідкове видання*. Вид. 2-ге, доп. Київ: Атіка.

Дюверже, М. (2000). *Политические партии*. Москва: Академический проект.

Карсон, Г. В. (2001). *Ставлення до змін: поточна ситуація та громадські дії в Україні*. Вашингтон: Міжнародна фундація виборчих систем.

Паніна, Н. В. (ред.), (2003). *Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Carson, T. P. (2001). *Attitudes Towards Changes, the Current Situation, and Civic Action in Ukraine*. Washington, DC: International Foundation for Electoral Systems.

Katz, R. S., Mair, D. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of Cartel Party. *Party Politics*, 1(1), 5–28.

Статтю одержано 12.01.2018

References

Carson, T. P. (2001). *Attitudes Towards Changes, the Current Situation, and Civic Action in Ukraine*. Washington, DC: International Foundation for Electoral Systems.

Davydovych, V. Y., Zavalevs'ka, V. O., Vyshnevs'ka, O. S. (eds.) (2005). *Political Parties in Ukraine: Reference Book*, 2nd enlarged ed. [In Ukrainian]. Kyiv: Atika. [= Давидович 2015]

Duverger, M. (2000). *Les parties politiques. Political Parties*. [In Russian]. Moscow: Academic Project. [= Дюверже 2010]

Golovakha, Ye., Horbachyk, A. (2010). *Tendencies of Social Changes in Ukraine and Europe: The Results of the European Social Survey 2005–2007–2009*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology of Ukraine's National Academy of Sciences, International Renaissance Foundation. [= Головаха 2010]

Golovakha, Ye., Horbachyk, A. (2012). *Tendencies of Social Changes in Ukraine and Europe: The Results of the European Social Survey 2005–2007–2009–2011*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology of Ukraine's National Academy of Sciences. [= Головаха 2012]

Katz, R. S., Mair, D. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of Cartel Party. *Party Politics*, 1(1), 5–28.

Panina, N. V., (Ed.), (2003). *Ukrainian Society: Sociological Monitoring 1994–2003*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology of Ukraine's National Academy of Sciences. [= Паніна 2003]

Vyshniak, O. (2004). Parties in Ukraine's Political System: A Sociological Dimension. [In Ukrainian]. *Tertiary Education in Ukraine*, 2, 25–29. [= Вишняк 2004]

Received 12.01.2018